

III. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2019ko maiatzaren 27, 28 eta 29
Baiona, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

INGENIARITZA ETA ARKITEKTURA

Hernaniko (Gipuzkoa) Portalondo
dorretxearen analisi historiko-
konstruktiboa

Oihana Santolaria

49-55 or.

<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.iii.03.06>

Hernaniko (Gipuzkoa) Portalondo dorretxearen analisi historiko-konstruktiboa

Santolaria, Oihana

Arkitektura saila. Donostiako Arkitektura Goi Eskola Teknikoa.

Euskal Herriko Unibertsitatea EHU/UPV

oihana.santolaria@ehu.eus

Laburpena

Hernanin (Gipuzkoa) Portalondo dorretxea, bere jatorrian (XIV. mendea), Euskal Herrian eraikitako dorretxe multzoaren helburua, tipologia eta morfologiari dagokio. Gaur egun bizitegi-eraikina da, hiribilduaren jardueran erabat integratuta dagoena. Hiru lokal ditu, bi etxebizitza eta ganbara / estudio bat. Lan honetan, dorretxe honen eraikuntza-analisi historikoaren emaitzak modu eskematikoan aurkezten dira, eraikin baten etengabeko egokitzapenaren adibide gisa, gizarte-bilakaeratik sortutako eskaeretara, Behe Erdi Arotik gaur egunera arte.

Gako hitzak: analisi historiko konstruktiboa, Portalondo dorretxea

Abstract

The origins, (14th century), purpose, typology and morphology of the Portalondo tower house in Hernani (Gipuzkoa) are the same as all tower houses built in the Basque Country. It is currently a residential building, fully integrated into the town's activity. It contains three business premises, two apartments and a loft/studio. In this paper, we schematically present the findings from the historic building analysis of this tower house as an example of the continuous adaptation of a building to the requirements arising from social developments, from the Late Middle Ages to the present day.

Keywords: Historic building analysis, Portalondo tower house

1. Sarrera eta motibazioa

Eraikin historikoarekiko interesa hirietan finkatu zen XX. mendearen bigarren erdialdean, bizi-maila handitzeagatik eta ondare historikoari buruzko balorazioarekin aberastu baitzen, ezaugarri aberasgarri gisa. Eraikin monumentalak, katedralak edo jauregiak, ikerketa zabal bat jasan dute denboran zehar; bestalde, konplexutasun arkitektonikoa handirik ez duten eraikuntzetan zentratutako azterlanak egin berri dira, eta, leku eta denbora jakin bati dagozkion tipologiatzat aztertu dira (Linazasoro, 1978, Arizaga, 1990). Kategoria honetan dorretxeei eskainitako estudioak sartuko lirateke (De Aginagalde, 1997; González, 2004; Llanos, 2006, Azpiazu eta Alberbide, 2012).

Portalondo dorretxea Probintzial Monumentu Historiko-Artistikotzat katalogatuta dago, 1964ko urtarrilaren 17ko Ministro Aginduen arabera (BOE, 29.2.64). 222 m²-ko lursaila da, eta eraikin gotortua da, eta horren ezaugarri orokorrak dira, hain zuzen ere, Gipuzkoako XIV-XVI. mendean egin ziren garaiko eraikinenak: oinplano lauangeluarra, eraikuntza altueran errazten duena, harrizko horma lodiak, harrizko eskantzuduna, bao estu eta luzeak, itsu leihoak, zurezko egitura, itsura doia, eta, gaur egun, hiru altuera ditu, eta, lau isurkiko estalkia.

Nahiz eta idatzitako frogarik ez izan, tradizioak dio dorretxe honen eraikuntza Alcegaiko Jaunei dagokiola; Alcegararren presentzia Hernanin ondo dokumentatua dago (De Guerra, 1928, Murugarren, 1970). Baieztapen hori bateragarria da XV. mendeko egoera historikoarekin, oiñaztar eta ganboatarren arteko bando-gerraren testuinguruan. Martin Perez de Alcega, Ahaide Nagusia, edo Hernaniko hiribilduaren leinu-burua, oinaztarrekin parte hartu zuen aktiboki; horrela, 1332. Urtean Hernani setiatu zuten bando horretako kideei babesa emateagatik (Fernandez de Larrea, 2000). Helburu horrekin, Ahaide Nagusiek izaera defentsiboko bizitegi-egoitzak eraiki zituzten, dorretxeak hain zuzen ere, hiribilduetako gune defentsibo estrategikoetan. Dorretxe honen kokapenak, hiribilduaren kanpo perimetroan, eta bere izendapenak, Portalondo, defentsako harresiaren parte zela, eta horren sarreraren baten ondoan kokatua zegoela adierazten digu. 1456. Urtean Bando gerrari amaiera eman zitzaion, eta, ondorioz, 1457.ean, hainbat dorretxe suntsitu zituzten, eta besteak desmotxatu.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

XX. mendean euskal dorretxeen alde konstruktiboak eta funtzionalak interesa piztu zuten ikertzaileen artean. Irizar arkitektoak (1929) eraikin horien izaera militarra nabarmentzen zuen, horien gabezia arrazoitu, gotorlekuaren goiko solairuen desagertzearekin. Ondorengoko lanek, lurralde-mailako arkitekturaren arkeologiaren arlokoak, adierazten dute Murgako dorrea (Araba), Martiartu eta Madariaga (Bizkaia) harrietan zuzenean asentatzen direla, landutako zimenduen beharrik gabe. Dorre horietan egiaztatu zen oinplanoaren modulua habeek izan zezaketen luzerarekin bat egiten zutela, eta horrek, aldi berean, pago edo haritz enbor batek izan zezakeen luzerarekin; honek baldintzatzen zuen, hain zuzen ere, eraikinaren beste proportzioak (Azcarate de Garcia, 2004).

Ikerketa honen helburua da Portalondoko dorretxeak jasan dituen gertaera konstruktiboen sekuentzia bat osatzea, eta, aldaketa horiek dorretxearen gaur egungo egoeran izan duten influentzia finkatzea.

3. Ikerketaren muina

3.1. Hernaniko hirigune historikoa

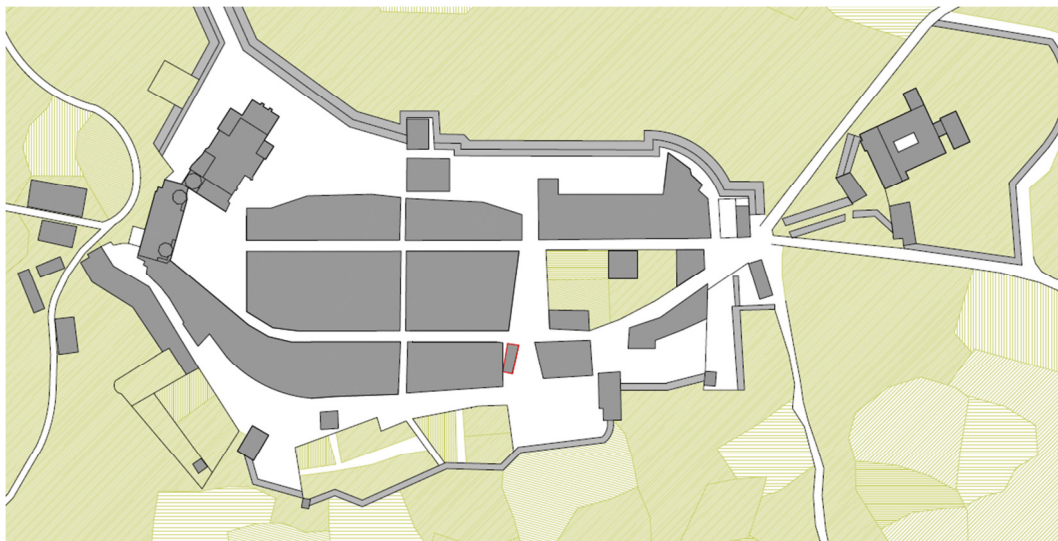
Hernaniko Hirigune Historikoa XIV. Mendeko hiribilduaren eraketa-guneari dagokio, sortu zeneko hiri-azalera 1,8 Ha ingurukoa izanik. Harresi batek zedarritzen zuen, non sarrerako bost ate zeuden (1. irudia). Planoan, dorretxearen kokapen periferikoa ikus daiteke, Nafarroatik hirira sartzeko 3. ataria kontrolatuz. Frantziar armadak Hernani suntsitu zuen 1512an eta, etxeen eraikuntza-material ia gehiena egurrezkoa zenez, erabateko erretzea izan zen; Portalondoko dorretxea bakarrik kontserbatu zen, harriz eraikia. Hernanik etengabe jasan zituen okupazio, arpilatze eta suntsiketak, ondorengo gertakizunen ondorio: oinordetza gerra (1719), konbentzio gerra (1794), independentzia gerra (1813) eta gerra karlistak (1876), eta, beste kalteren artean, dokumentazio historikoaren zati handi bat suntsitu zuten.

1. irudia. XIV. mendeko Hernaniko gune harresituaren planoak

Hernani berreraiki zenean, XVI eta XVII. mendeetan zehar, harresitutako esparrua iparralderantz zabaldu zen, Kale Nagusia eta Andrekale kalea luzatuz, zeharkako kale bat eta plaza bat gehituz. Garai hartan, San Joan Bataiatzailearen eliza eta lehenengo udaletxea eraiki ziren, eta horretarako, harresiaren zati bat hartu zen, eta bi eraikinetako hormak hiribildua hegoalderantz ixten zuen harresi berrian sartu ziren. Hiribilduaren handitze horrek Portalondoko egoera erlatiboari eragin zion, hiri-bilbean (2. irudia) integratu zen. Garai honetan sortutako hiri-morfologia gaur egunera arte iraungo du (Santolaria, 2017).

2. irudia. XIX. mendeko Hernaniko guneko harresituaren planoak

3.2. Metodologia

Ikerketa ondoz ondoko hiru fasetan egin da: ikerketa dokumentala, in situ egindako datuak lortzea eta eraikuntzaren bilakaera historikoa ezartzeko bildutako informazioa aztertzea.

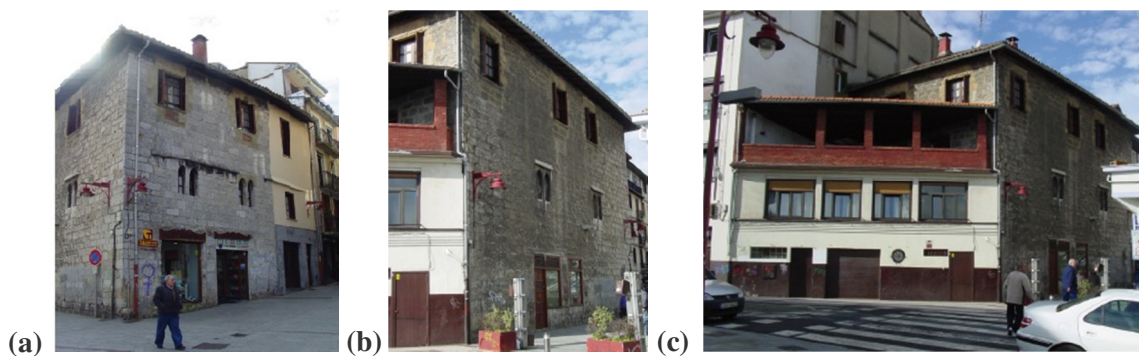
Ikerketa dokumentalean Gipuzkoako Foru Aldundiaren katastroko informazioa jaso da, eta hainbat iturritatik informazio historikoa kontsultatu da, besteak beste, Hernaniko Udal Artxiboa, eta bertatik lortutako 1829tik egindako obra-espeditenteak aztertu dira. Aurkitutako hiribilduaren lehen planoak azken guda karlistatik datozkigu (1872-76), eta agerian uzten dute bai Portalondoko fatxada, bai parroikia-elizakoa, kanoi karlisten suteetatik babestuak izan zirela, baina udaletxea ezin izan zuten babestu, eta eraitsi egin zuten, baita hiribilduaren dokumentazio historikoaren zati handi bat ere. Planoan ikus daitekeenez, dorretxeak alboko eraikinari atxiki arte handitu egin zuela eraikina, eta fatxada nagusia kaleko gainerako eraikinekin lerrokatuta geratu zen. Udalak 1911n zabaldu eta berrikusi zuen beste plano batek erakusten du Portalondok oin-plano berri hori mantentzen duela. Hirugarren plano batean, 1942an datatua, "Zabalguneko proiektua eta Hernanin eta Lasarten barnealdea berritzeko proiektua" izenekoan barne, ikus daiteke eraikina luzetara handitu dela, atzeko fatxada ondoko etxeen ilarara lerrokatuz.

Dokumentazio historikoaren analisiak aukera ematen du dorretxearen konposizio arkitektonikoan hiru estatu ezberdin ezartzeko, eraiki zenetik XX. mendera arte, eta eraikuntza-jarduketan hiru sekuentzia, egun horretatik aurrera.

3.3. Deskribapena

Dorretxeak Andrekaleko Erdi Aroko lotizazioa errematatzen du. Gaur egun, oin trapezoidala eta hiru altuera ditu. Fatxada nagusiak eta albokoak izkina osatzen dute, biak kareharritzko harlanduz eginak. 3(a). irudian ikus daitekeenez, fatxada nagusiak bi zati bereizi ditu: jatorrizko eraikuntzari dagokiona, kareharritzko harlandu grisez osatutakoa, eta hurrengoa, harea koloreko emokadura eta pinturaz estalitako harlanduaz. Atzealdeko fatxadak oinplano triangeluarra du, argi eta garbi bereizita hasierako eraikuntzatik, hiru solairurekin, Portalondoko altuera izatera iristen ez dena (3.c irudia).

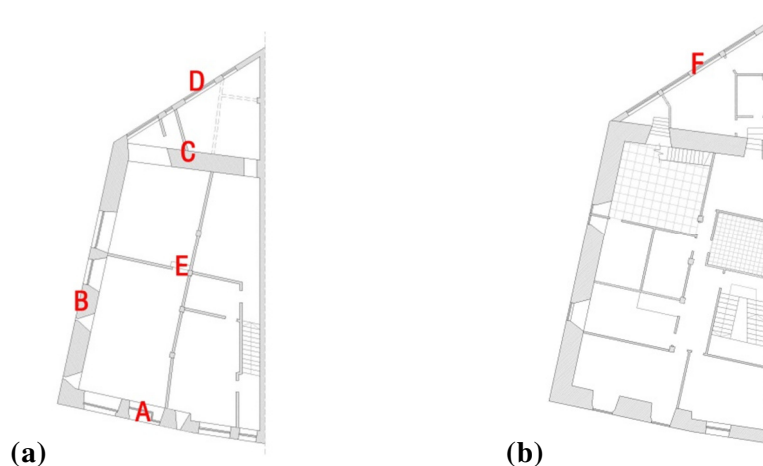
3. irudia. Portalondoko fatxadak: Nagusia (a), albokoa (b) eta atzekoa (c)

3.4. Emaizak

1. Eraikuntza. Ez dago dorretxea eraikitzeko datari buruzko idatzizko daturik. Testuinguru historikoagatik, hiribilduaren planoan kokaturik (harresiarekin bat eginda eta atarietako bat kontrolatuz) eta tipologia gotiko-errenazentista, badirudi, XIV. mendean, Hernaniko fundazioaren paraleloa dela. Portalondo dorre exentua izan zen, oinplano angeluzuzenekoa ($10\text{ m} \times 16\text{ m}$), 4 (a). irudiaren egitura-eskeman ikus daitekeenez. Konparazio-helburuekin, 4 (b) irudian egungo egiturazko eskema erakusten da, eta 1. taulan egitura horien eraikuntza-elementuen dimentsioak.

4. irudia. Portalondoko egitura elementuen dimentsioak: Beheko solairua (a) eta lehenengoa (b)

1. taula. Egitura elementuen dimentsioak

EGITURA ELEMENTUA	NEURRIAK
A Fatxada	e= 120 cm
B Fatxada	e= 120 cm
C Horma	e= 120 cm
D Horma	e= 55 cm
E Zutabea	30 cm x 30 cm
F Fatxada	e= 30 cm

Fatxada originalen hormak 120 cm-ko lodiera du. Lodiera horiek 30 cm-koak dira, Portalondo handitzeko eraikitako hormetan.

Nabarmentzeko beste puntu garrantzitsu bat sarrera-eskaileren egoera da. Euskal dorrean bi sarrera egotea ohikoa zen, bat beheko solairuarentzat, non estabulak eta upeltegiak egongo liratekeen, eta beste bat lehen solairurako (edo solairu noblea). Patin edo kanpoko eskailera baten bidez iritsiko litzateke. Portalondon ezin da egiaztatu patinaren existentzia, ziurrenik alboan egongo litzateke gerora eraikuntzan sartu zen hutsunearen zatian, eta, gaur egun, etxebizitzetara sartzeko atari bat osatzen duena, 4. irudian ikus daitekeen bezala.

2. Desmotxea, bigarren solairuan aldaketak. Fatxaden azterketak (3 eta 5 irudiak) adierazten du dorreak aldaketak izan zituela azken solairuan, bandoen borroketan inplikaturako beste dorre batzuekin gertatu zen bezala (Fernández de Larrea, 2000). Ekintza honek azken solairua kendu zuen, dorretxearen defentsarako elementu gehienak biltzen zituen. 5. irudian fatxada nagusiei eta albokoei dagozkien altxaerak ageri dira, eta 2. taula bi fatxadetan irekitako baoen kopurua eta dimentsioak adierazten ditu. Bigarren solairuko baoak desberdinak direla ikus daiteke, forma, tamaina eta material ezberdinak, lehenengo solairukoekin alboratuz. Dorrearen lehenengo solairuan, hauts-babes leunen azpian, mainela duten leiho ojibal bikiak daude (50 cm), arkitektura gotikoaren ezaugarri direnak, kareharritzko hormak irekiaz. Bigarren solairuan laukizuzen formako bao zabalagoak daude (120 cm), eta hareharritzko inguruak dituzte. Dorretxea berreraiki zenean hutsuneak ireki ziren eta/edo lehendik zeudenak zabaldu ziren, gerlari-ezaugarriak bazter utzi eta eraikinari argitasun eta aireztapen gehiago emanez.

5. irudia. Altxaerak: Nagusia (a) eta albokoa (b)

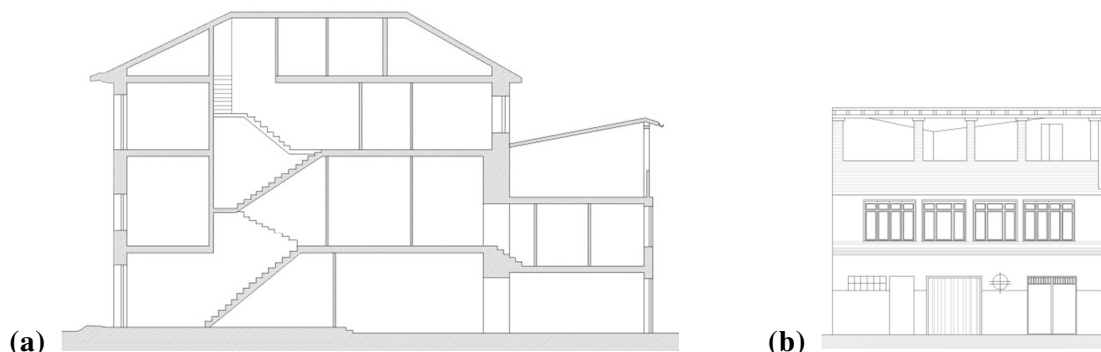
2. taula. Fatxada nagusiko eta alboko baoak

FATXADA	SOLAIRUA	NEURRIAK (zabalera x altuera) zm tan			
Fatxada nagusia: Andrekalet	Beheko oina	217 x 200	209 x 220	180 x 20	100 x 260
	Lehenengo oina	2 x (50 x 140)	2 x (50 x 140)		120 x 160
	Estalkipeko oina	120 x 180	120 x 180		100 x 240
Alboko fatxada: Atziet	Beheko oina	93 x 260	136 x 170		150 x 170
	Lehenengo oina	2 x (50 x 140)		2 x (50 x 140)	
	Estalkipeko oina	120 x 180	120 x 180		120 x 180

3. Alboko handitzea. Aztertutako dokumentazio grafikoaren arabera, zabaltze hori XIX. mendearen bukaeran edo XX.aren hasieran egin zela pentsa daiteke. Horretarako, Portalondoko alboko fatxada eraitsi egin zen, 120 cm-ko lodierako kareharritzko harlanduzkoa zena, eta 55 cm-ko lodiera zuen batengatik ordezkatu zen eta 30 x 30 cm-ko lau zutabe jarri ziren ere. Alboko kanpoko eskailera ezabatu zen eta eraikinaren sarrera modura ate bat eraiki zen fatxada berrian eta goiko solairuetara iritsi ahal izateko ataria eraiki zen.

4. Atzealdea handitzea. 1940 aldera egin zen, hiru solairuko eraikuntza bat gehituz, 85 m²-ko triangelu-formako oinplanoa duena, eta eraikinaren gainerako zatia baino altuera txikiagoa (3 c irudia). 6. irudian Portalondoko oraingo sekzioa eta atzealdeko altxaera ageri dira. Ikus daitekeenez, jatorrizko dorrearen atzeko fatxada ez zen eraitsi, non bi bao ireki ziren lehenengo solairuaren parean, bien arteko sarbidea ahalbidetzeko.

6. irudia. Ebaketa (a), atzeko altxaera (b)

5. Jasodura bat eraikitzea, etxebizitzetan eta lokaletan subdibiditzaiek. 1950etik aurrera hainbat obra egin ziren eraikinean, eta garrantzitsuena etxearen altxatzea da, Urcola arkitektoaren "Portalondo etxea eraberritzeko eta igotzeko proiektua"ren arabera, etxea altxatzea. Lanak 1977an amaitu ziren. Eraberritze planoetan, hiru merkataritza-lokal daude, fatxada nagusietatik eta alboko fatxadetatik sarrera dutenak; eta laugarren lokal bat garajeetarako, atzeko fatxadan sarrera duena.

6. Eraberritze lanak. 1957tik hainbat lizentzia eskatu ziren beheko solairua merkataritza erabilerara egokitzeke. 1980 eta 2000 bitartean, estalkian mantentze lanak egin ziren eta etxebizitzetan barru-barruko errehabilitazioa egin zen, sukaldeetan eta komunetan erreformak barne. Obra horietan zehar, hutsune bat agertu zen, ordura arte ezkutuan egon zena fatxadaren hormaren barruan (7 a Irudia), eta harrizko piezarekin lotzen da, fatxadan (7 b. irudia). Antzina, Montaña dorrean (Muzquiz) (Martin eta Zubizarreta¹), antzeko elementu bat aurkitu da, arku beheratua duen leiho bat bezala deskribatua, eta harrizko harraska angeluzuzen bat du, alboan zulo bat duena, fatxadatik ura kanporatzeko. Itxura denez, Portalondo eta Montaña dorretxeetan aurkitutako elementu horiek berdinak dira. 1986an estalkia konpontzeko eta barne-egitura indartzeko lanak egin ziren (6 c. Irudia).

2002. urtean, fatxada zaharberritu egin zen: harrikatua harriraino, junturak eta harria garbitu, eta harea masarekin eta zementu hidrofugatuarekin junturak berregin. Udalak emandako lizentziaren arabera, atarira sartzeko eremuari beste tratamendu bat aplikatu behar zitzaion, jatorrizko eraikinagatik bereizteko. 3.a irudian erreforma horren emaitza ikus daiteke.

6. irudia.(a) Barruko hutsunea fatxada horman, (b) kanpoko isurketa harria, (c) egitura-errefortzua

¹ www.muzkiz.com/biblioteca/Documentos/Montano.pdf

4. Ondorioak

Eraikinak izandako aldaketa nagusienak gizarte aldaketekin lotuta daude, landa artisautzako gizarte batetik, egungo gizarte industrial eta komertzialaren bilakaerarekin. Besteak beste, hauek nabarmentzen dira:

- Dorretxea alboko eraikinekin lerrokatzea, hasierako eraikuntzaren aldameneko lursailak sartuz.
- Etxebizitzaren banaketa. Hasiera batean, eraikina etxebizitza bakar bat zen, eraberritzeen ondorioz, solairuak banatu ziren eta solairu bakoitza etxebizitza bati esleitu zitzaion.
- Solairu baten altxara eraikitzea.
- Egiturazko elementuak aldatzea: 120 cm-ko lodiera duen alboko fatxada eraistea, eta 55 cm-ko lodierako horma jartzea. Atzeko fatxadan bi bao irekiko dira, XX. mendeko lokalera sartzeko eskailerak jartzeko.
- Fatxadetako hutsuneak irekitzea: bigarren solairuan, etxebizitzari argi eta aireztapen gehiago emateko, eta beheko solairuan, merkataritza-lokalen sarbideak eta erakusleihoak sortzeko.
- Punturen batean egurrezko egitura indartu da altzairuzko piezekin.
- Gaur egun, eraikina kontserbazio egoera onean dago, hutsune puntual batekin.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Arkitektura-ondarea kontserbatzeko ezinbestekoa da administrazioaren jarrera aktiboa izatea bere defentsan, eraikuntzen ezagutza sakonean oinarrituta, duela gutxi arte ezezaguna zena. Beste garai batzuetako jarduerak atzeraezinak dira eta eraikina desitxuratu egin dute. Garrantzitsua da interes historikoko eraikinen eraikuntza-egoera aztertzea. Batzuek, berriz, hainbat narriadura dituzte, eta horien iraupena arriskuan dago. Ikerketa hau norabide horretan doa.

6. Erreferentziak

- Arizaga, B. (1990). *Urbanística medieval (Guipúzcoa)*. Ed. Kriselu, Donostia-San Sebastián.
- Azkarate, A.; García, I. (2004). *Las casas-torre bajomedievales. Análisis sistémico de un proceso de reestructuración espacial/territorial*. Arqueología de la Arquitectura, 3, 7-37.
- Azpiaz, R. M.; Alberbide, X. (2012). *Arquitectura Civil. Historia de un proceso Artístico y Cultural en Euskal Herria*. Etor-Ostoa, Lasarte-Oria.
- De Aginagalde, F. B. (1997). *Gipuzkoako dorretxeak eta leinuak*. Gipuzkoako Foru Aldundia. Kultura eta Euskera Departamentua, Donostia.
- De Guerra, J. C. (1928). *Ensayo de un padrón histórico de Guipuzcoa según el orden de sus familias pobladoras*, Joaquín Muñoz-Baroja de la primitiva Casa Baroja.
- Fernández de Larrea, J. A. (2000). *Los señores de la guerra en la Guipúzcoa bajomedieval*, en *Los señores de la guerra y de la tierra: Nuevos textos para el estudio de los Parientes Mayores guipuzcoanos (1265-1548)*, Diputación Foral de Guipúzcoa, San Sebastián-Donostia, 20-43.
- González, C. J. M. (2004). *Torres de las Encartaciones*. Dip. Foral de Bizkaia, Bilbao.
- Irizar, J. (1929). *Las casas vascas*. Biblioteca Vascongada Villar. Bilbao.
- Linazasoro, J. I. (1978). *Permanencias y arquitectura urbana. Las ciudades vascas de la época romana a la Ilustración*. Ed. Gustavo Gili, S. A. Bilbao.
- Llanos, A. (2006). *Una arquitectura defensiva. Castillos y Torres Fuerte del País Vasco*. Departamento de Cultura del Gobierno Vasco. Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco. Vitoria-Gazteiz
- Murugarren, L. (1970). *Hernani: su Historia e Instituciones*, Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián.
- Santolaria, O. (2017). *Evolución histórico-constructiva de los edificios residenciales del Casco Histórico de Hernani*. Tesis Doctoral. UPV/EHU Donostia-San Sebastián.